

הסוחר מונציה על הבמה ובעיתונות העברית

גדעון קוץ

יחסי התרבות העברית, לרבות התיאטרון וביקורת התיאטרון, עם המחזה הסוחר מונציה של ויליאם שקספיר, היו ועודם סבוכים ועדינים.¹ מאמר זה מיוחד לסיקור התקשורת ולביקורת העיתונאית והציבורית עם העלאתו של המחזה על בימת התיאטרון העברי בארץ ישראל לראשונה, בשנת 1936. באירוע זה באה לידי ביטוי מובהק המשמעות הפוליטית-תרבותית של מפגש המדיה בין התיאטרון ובין הביקורת עליו.² אחד מחלומותיו של הבמאי הרוסי הנודע קונסטנטין סטניסלבסקי היה להעלות את הסוחר מונציה בהשתתפותם של שחקני תיאטרון הבימה בתפקידי שיילוק, ג'סיקה ותובל, חברי "הסטודיו הארמני" של התיאטרון האומנותי המוסקבאי, בתפקידי נסיך מרוקו, נסיך אראגון והניצבים, ושחקנים רוסיים בתפקידי אורחי ונציה ובלמונט. אלא שתוכנית זו לא יצאה אל הפועל.³ הבימה העלתה את הסוחר מונציה לא ברוסיה כי אם בארץ ישראל. היה זה צעד נועז מכל הבחינות, לרבות מבחינת העיתוי. השנה הייתה שנת תרצ"ו, 1936, שנת המאורעות הקשים בארץ. לראשונה הוזמן גם במאי מחו"ל, ליאופולד יסנר, מגדולי הבמאים בגרמניה, שנאלץ לעקור ממקומו בשל רדיפות הנאצים והגיע לארץ בשלהי פברואר. ההקשר הלאומי היה אפוא רווי חומר נפץ, וההתפוצצויות לא איחרו לבוא. "הידיעה ש'הבימה' מתכוננת להציג את הסוחר מונציה עוררה בארץ ובחו"ל לא רק ענין, אלא גם ויכוחים ואפילו מחאות", נכתב בעיתון הבקר.⁴ "במכתבים שנתקבלו מארצות שונות מבקשים אנשים רבים מבין מעריצי 'הבימה' ביאורים והסברות: כיצד חושבת 'הבימה' לתאר את הסוחר מונציה ואיך תוכל להעלות על הבמה בארץ-ישראל את דמותו של שיילוק? והליגה למלחמה באנטישמיות שבאמריקה, שקבעה כנקודה חשובה בתכניתה את סילוק 'הסוחר מונציה' מבין ספרי קריאת חובה לתלמידים בארצות-הברית, רואה בהכנות התיאטרון העברי כעין סעד לשונאיי-ישראל". ואילו הארץ סיפר: "סופר יהודי ידוע שבקר זה לא מכבר בארץ רגז מאד בשמעו כי בארץ-ישראל עומדים להציג את 'המחזה האנטישמי שיילוק'. כמו כן מגיעים מכל פינות הארץ וגם מחו"ל, עד לאמריקה, מכתבי מחאה ורוגז, מכתבים נלהבים, נרגשים כאחת. הקהל כמרקחה". הבימה קיימה מסיבת עיתונאים בקפה ספיר ימים אחדים לפני הבכורה, בהשתתפותם של הבמאי יסנר ואנשי רוח בולטים. הבמאי אמר, בין השאר:

ההתחמקות היא התכסיס הרע ביותר וסוף-סוף הרי חייבים אנו לחסל ביום מן הימים את חשבוננו עם מחזה זה. "הרייך השלישי" לא העביר מן העולם את יצירות גאוני גרמניה רק עליידי כך שהעלה אותן על המוקד. יצירות גדולות הן יצירות עכורות,

כי בכל תקופה רואים אותן באור אחר. דווקא עמידה זו מול "הסוחר מונציה", עמידה פנים אל פנים, היא הכרח לנו, היהודים, בימים אלה... רק אגדה אוילית היא הדעה האומרת כי חזיון זה מעורר רגשות אנטישמים.

כנגד זאת הביע העיתונאי ישעיהו קלינוב את ספקותיו אם ראוי להשקיע מאמצים רבים כל כך בטיהור דמותו של שיילוק, שכן מבחינת עמדת הגויים כלפיו "אין לנו עניין בזאת. ואילו מבחינתנו אנו, כלפי פנים, בכל מקרה לא תסמל לגבינו דמותו של שיילוק את המאור שביהדות בתקופה האמורה, שהצמיחה מקרבה גיבורים לאומיים מסוג אחר". גם המשוררת לאה גולדברג הביעה את ספקותיה בהקשר לדבריו של הבמאי יסנר, שהתמקדו בשאלה אם די בעובדה שברשימת הנפשות הפועלות במחזה זה ציין שקספיר את שיילוק כ"יהודי עשיר" כדי להסיק מכך כי המחבר עצמו לא ראה בדמות זו "מלוה ברבית" מסוגם של נושכי הנשך הידועים. המשורר יעקב פיכמן ציין בדבריו את הערך האומנותי של עצם הניסיון לבצע את הסוחר מונציה באור חדש.⁵

במסיבת חוג חברי הבימה שנערכה בליל שבת 7 במאי 1936, הופיע המתרגם שמעון הלקין וטען כי היה קרע בליבו של שקספיר בגבשו את דמותו של שיילוק, וסתירות אלה הן שגרמו להיווצרותו של המושג המעוקם הנודע לדמות זו.⁶ החזרות לקראת הצגת הבכורה היו אף הן לאירוע שנסקר בעיתונות בסגנון הפכים הקטנים:

— הכלב, רבותי, עכשיו הכלב. אנטוניו — על הבימה! היכן אנטוניו?
— הלך לשתות גוזו, תיכף יחזר.

[...] פינקל יצא עתה מ"חזרה" והוא עדין כהלום רעם: ראשו כאילו פורץ קדימה ועיניו קופצות מחוריהן. מצחו מתקמט, כאילו כל מחשבתו וכל ישותו שקועות בקמטים אלה. גנסיין, השוקל את דבריו, מתוכח על עניני פוליטיקה, או על משהו אחר. אמתי קורא עיתון ואינו מרגיש כלל את הנעשה סביבו. מסקין מתהלך אנה ואנה שקוע במחשבה, ותנועתו עונה בו כי הוא חוזר על תפקידו, — הרגל ישן נושן של יהודי שפורט לתנועה כל מחשבה שעוברת במוחו.⁷

ביום הצגת הבכורה, 14 במאי 1936, התפרסמו בהבקר דבריו של הבמאי ליאופולד יסנר "על תיאטרון ההוה ועל תפקידי התיאטרון העברי" והטעים:

עלינו כאן למסור את שיילוק לפי רוח הזמן, לפי השקפת ארץ-ישראל, להעלות את המקרה הפסיכולוגי של היחיד לסמל נקמתו של הקולקטיב. להציג לא שיילוק סבלן אלא שיילוק לוחם. בשעה שעשו תיאטרון לפי שיטת האמנות לשמה, תארו בהצגה זו את ונציה היפה, אך לא חשבו לדלות את תוכה של הדרמה. כיום, עם הצגת 'שיילוק' ברוח הזמן, על כל תכנו העמוק, ברור לי מאד מי ומי יסבל מהצגה זו. אילו הייתי נוצרי, הייתי מבכר שלא יציגו את שיילוק.

מצידוק אידיאולוגי זה להעלאת המחזה עבר יסנר לטעון שעל הבימה לטפח אך ורק את המחזה הארץ-ישראלי המקורי:

אין עדין ספרות כזאת (ארץ-ישראלית) בנמצא. בנודיה של "הבימה" על פני ארצות אירופה ובאמריקה, בארצות הגלות ובארצות שאין שם המוני יהודים הוכיחה היא שישנו מפעל תרבותי-אמנותי עברי, אבל רק על-ידי הספרות הנחמדה של שלום עליכם, על-ידי ספרות הגולה: "הגולם", "הדיבוק" וכו'. אך לא על ידי ספרות ארץ-ישראלית... יבוא הזמן ותיווצר ההתאמה בין היצירה לבין ההשתקפות. אז אפשר יהיה לדבר על הספרות ברוח הארץ-ישראלית. וגם אז תעמד השאלה האם מבחינה עסקית ומבחינה תרבותית אפשר יהיה להסתפק רק בתוצרת העצמית. אין ארץ בעולם, ואפילו הקיסרות הבריטית, שתוכל להסתפק בכך... תפקידנו בתור עם התנ"ך הוא לחשוף את התכן האנושי של כל היצירות בספרות העולם, ולא רק מפני טעמים של פוליטיקה חיצונית, מאחר שהתיאטרון הוא האמבסדור התרבותי של הארץ, אלא גם מתוך תפקיד לאומי ופנימי. כל העם בארצות הגולה קשור ומאוגד בקשר דתי. אך לאחר שעולים ארצה מאבד הגורם הדתי את ערכו בתור קשר כללי. בית הכנסת בארץ ישראל אינו המצע להתמזגות החלקים השונים לעם אחד. תפקיד זה יוכל למלא רק התיאטרון, בהעלותו ברוח הזמן גם ספרות ארץ ישראלית וגם ספי" העולם הגדול ברוח ארץ ישראל.⁸

הגיע הערב הגדול. "במעמד קהל רב ובאווירה חגיגית", נכתב בהארץ, "נערכה אור ליום ו', באולם 'מוגרבי', הצגת הבכורה של הסוחר מונציה מאת שקספיר, בכימוי של פרופ' יסנר. את שיילוק משחקים ה"ה מסקין ופינקל אך הפעם שיחק אותו ה"ה מסקין. הקהל עקב בהתעניינות אחר עשר התמונות של החיזיון שהוצג בתרבותיות רבה, ובהן בקש הבמאי לתת אינטרפרטציה יהודית חדשה. המשחק, המוסיקה והתפאורה הצטרפו לחטיבה אמנותית הרמונית. בתוך הקהל נראו אישים מעולם הספרות, האמנות והצבוריות. בין השאר – השחקנית היהודיה הידועה מגרמניה, רוזה ואלטי".⁹

"קהל גדול של סופרים, ידידים ומעריצים", תיאר דבר,

מלא את ביתן הקפה "גינתי" אחרי הצגת "הסוחר מונציה" ביום ה', שנתקבלה בתשואות בלתי שכיחות. את המסיבה ליד שולחנות ערוכים פתח ש' טשרניחובסקי, שציין את החשיבות להפגין בשעת זוועות זו בארץ הישג תרבותי חדש. כל תרבות היוצאת מארץ זו – אוניברסיטה, מוסיקה, ספריה גדולה, תיאטרון – אך תרבות עברית היא. יסנר ו"הבימה" הצליחו להכניס מוטיבים של הזמן בהצגה זו. שיילוק בבית המשפט היה גדול ונישא מכלם. שיילוק מוכיח כי "אנחנו כיתר האדם". ההצגה הוכיחה כי האתמול והיום קשורים באמנות.

השופט צדקיהו הרכבי ייחד דברים לתרגום: "שמענו הפעם עברית קלאסית, כנה ואמנותית. בימים נוראים אלה בארץ היתה הצגה זו מעין הדלקת נר חנכה אמנותית..."¹⁰

עם זאת היו הביקורות חלוקות. "לפני אולם מלא ומתוך תשומת לב מתוחה מצד הקהל נערכה אמש ב'הבימה' הצגת הבכורה של 'הסוחר מונציה' באותו הפרוש החדש בתכלית בכיום של הרג'יסור הידוע ליאופולד יסנר", נכתב בהבקר כביקורת קצרה ראשונה.

החידוש שבדבר הוא מעניין לפרקים, אבל גם עומד בסימן שאלה. הסוד "המעוות" והמוזר ניטל משיילוק, המתרום אחר כך לדמות טראגית גדולה. במקום זה ניתן מעין נשיא בישראל, ראש החברה הבנקאית העשירה, שיילוק, הגאה והעטוף בגדי שיראין רחבים. יותר משהוא יהודי נרדף הרי הוא מעין "דוג" של ונציה, העלול להשביע את רצונם של כל היהודים מאמריקה, הרוצים בשיילוק שהועבר על טבעו האמיתי והפך חסר יצרים ומפואר בתלבושתו ובהליכותיו, כי פחד האנטישמיות עליהם. יסנר שינה ו'סרק' את שקספיר במידה מרובה. נתנו לנו שיילוק חדש. השאלה היא האם הכל הצליח בחידוש הזה.¹¹

בהארץ לא הובעו ספקות לגבי התפיסה החדשה, והיא גם לא נחשבה כעיקר. אלא

למן הרגע הראשון ועד האחרון של ההצגה התחילה מנשבת עלינו רוח טובה של אמנות טהורה וכך במשך כל ההצגה. כל משחק ומשחק נתגלגל בנצוץ של יסנר [...] אין בדעתי להכנס לחקירות בדבר חרושיו של יסנר בעצם התפישה של שיילוק [...]. כמו כן אין בדעתי לעמוד באריכות על משחקם של הארטיסטים. מהם שהצליחו פחות ומהם שהצליחו יותר. אנשי "הבימה" ידועים לנו לכל מעלותיהם ואף חסרונותיהם [...] בהצגת "שיילוק" כפי שראיתיה שלשום היה האנסמבל טוב מאד. אותם הפגמים שנתבלטו פה ושם במשחקו של פלוני או אלמוני לא השפיעו אף במשהו על כל החטיבה [...] בהצגה זו היו גם ארטיסטים שמלאו את תפקידיהם בתכלית השלמות והעקביות. פינקל, הנדלר, ברץ ועוד אחרים נתנו ממיטב יכולתם. פינקל היה שלם בתכלית. פיגורה מונומנטלית. (את א' מסקין בתפקיד שיילוק לא ראיתי). אבל, כאמור, לא כאן מרכז הכבד של ההצגה, אלא בכל הטון והסגנון שלה. ואלה היו למעלה משבח. הצגה אמנותית טהורה ומזוקקה [...] לא היה בכל ההצגה אף אפקט חיצוני זול אחד [...] היא היתה גם אסתטית מאד [...] הצגות כאלה מחנכות את הקהל לטעם טוב [...] הצגת "שיילוק" היא מפעל אמנותי תרבותי חנוכי ממדרגה ראשונה...¹²

אך הפולמוס והסערה לא פסקו. "הקהל שלנו נעלב מעט מההצגה זו", כתב יעקב פייכמן, "ולא הבין לשם מה באה. היא עוררה פולמוס גדול, בכתב ובעל-פה, ולא נתקדרה דעת הקהל עד שערכו משפט בפומבי ולימדו זכות ולימדו חובה, עד שבסוף נמצאו המציגים זכאים".¹³

ואכן, המשפט הספרותי על שיילוק נערך על ידי חוג הבימה באולם אהל שם בתל אביב, ביום 23 ביוני 1936, בהשתתפות כל "כוכבי הספרות" של התקופה. אב בית הדין היה השופט צדקיהו הרכבי, וחברי נשיאות בית הדין היו אשר ברש ויעקב פייכמן. השופטים היו ד"ר חיים הררי, יוסף זנדבק, שאול טשרניחובסקי ופנחס לחובר. הקטגור היה ישעיהו קלינוב, והסנגור היה דב בר מלכין. המתרגם שמעון הלקין הופיע כעד מומחה. אברהם קריב ואלכסנדר פן היו עדי הקטגוריה, ועורך הדין ד"ר א' אפשטיין הלוי הופיע כעד הסנגוריה.¹⁴

הצגת הסוחר מונציה ב"הבימה", 1936 (ארכיון "הבימה")

השופט הרכבי פתח את הדיון בציינו כי "סימן טוב הוא לתרבות העברית שבתקופת הפרעה היסטורית ליישוב ולארץ, בשעה הרת מאורעות אימים וזוועה זו, ברגעים שהם זמזום כדורי הרובים פולחים את לב שלווה העובד הקושר את גורלו בגורל העם והארץ שממנה הוא מוציא את לחמו בזעת אפיו – נעניתם להזמנתנו לבוא ולהשתתף בדיון על נושא ישן נושן, הלוכש צורה ופושט צורה כפרובלימה אנושית-כללית". הרכבי קשר בדבריו את בעיית תדמית היהודי, כפי שמציגים אותה הגויים בכל דור ודור, למתרחש בארץ ישראל. לדעתו, במרוצת שנות הגלות ביססו הגויים את עלילותיהם

על ההאשמה ברדיפה אחרי הבצע כמלווים ברבית, נושכי נשך וספרסים, זעומי החיים ויוצרים שטנים. וכשהצלחנו להשמיט מתחת רגלי מתנגדים ומשסים את הקרקע של אותן העלילות שכבר עבר עליהן כלח, והעמדנו את עצמנו ואת הווייתנו, יצירתנו ועתידינו על קרקע העבודה והיצירה, – הנה קמה וצצה עלילה שיילוקית חדשה והיא עלילת הנישול המשמשת לחרב פיפיות נגדנו. וכך הולך הגלגל חוזר חלילה, כל זמן שנהיה תלויים בחסדי אחרים.

הקטגור, מר קלינוב, ערער על הרכבו של בית הדין שנעשה, לדבריו, "על-ידי הנאשמים עצמם, או על-ידי המקורבים להם". ערעורו נדחה, והוא קרא את כתב האישום:

כתב-האשמה

הקטיגור: אני מאשים שלשה שותפים שיד להם במעשה הצגת 'שיילוק' בארץ-ישראל: (א) אני מאשים את הדרמתורגן האנגלי הגדול, ויליאם שקספיר, שהקל את ראשו וכתב מחזה שבו שילב עניין אנטי-יהודי, מבלי שהיה בקי בבעיה זו במידה מספקת כדי

לטפל בה, באופן שנתנה לנו דמות דמיונית, בלתי אפשרית, בהארה אנטישמית חריפה, אם לא במזיד הרי בשוגג.

(ב) אני מאשים את התיאטרון העברי בארץ-ישראל, את "הבימה" שהעלה על קרשי במתנו מחזה זה, שאין לו צידוק, וכפה כביכול על היהדות תפקיד מצטדק בענין שהוא בדותא מלכתחילה.

(ג) אני מאשים את הבמאי יסנר שנתן את האינטרפרטציה לדמותו של שיילוק שאיננה מתאימה למציאות ולא השיגה את מטרתה, ומתוך כך השיגה את היפוכה. על יסוד האשמות האלה, שאוכיח אותן בדברי המשפט, אני דורש לקבוע: שדמותו "שיילוק" היא אנטישמית; שלא היה, ואין מקום, לתיאטרון העברי להזדקק למחזה הזה; שהאינטרפרטציה שנתנה כאן אין בה להכשיר את המחזה. ולכן אני דורש שהמשפט יחייב את הנאשמים בדיון.

עד הקטגוריה, אברהם קריב, טען כי שיילוק בעצם איננו דמות יהודית: "אנו היהודים, ממוזגי תרבות רוחנית עתיקה ולמודי עלבונות ויסורים, אין אנו מסוגלים בשום פנים למעשה נקם פראי וסדיסטי זה, ששיילוק רוצה לבצעו בעקשנות מרובה כל כך". ואילו עדותו הנרגשת של המשורר אלכסנדר פן הטעימה את הכיוון הפוליטי-חברתי המיוחד לביקורתו מזווית מרקסיסטית:

עלי לבקש כי ירשו לי להוסיף נקודה חדשה לכתב ההאשמה של הקטיגור, אשר פסח על העיקר שבבעית שיילוק: הבעיה החברתית! שיילוק והחברה – זוהי השאלה שטושטשה עד ללא זכר על-ידי האינטרפרטציה של יסנר בהצגת הסוחר מונציה... היתכן כי בהדגשת הברותא שב"ליטרת בשר" אפשר לפתור את הרקע המהותי שבבעית שיילוק? היתכן שעל-ידי "ליטרת בשר" זו תנתן התשובה המלאה לשוב הארץ-ישראל? לא ולא!... עצם עובדת המצאנו בארץ מתחדשת, בארץ המביאה תמורה בתנאי חייה הכלכליים-חברתיים, וצוועדת לקראת הבראה פסיכו-אקונומית, – עובדה זו דיה בשביל להוכיח לכל כי יש לשכוח אנקדוטות מסוג תוצרת זו של "ליטרת בשר"... אנו בארץ חייבים לא לשכוח את העיקר שבתפקידנו, ומשום כך לא לנו הפנאי לשים לב ל'מה יאמרו הגוים', כפי שעשה פרופ' יסנר. הגשמת רעיון הבראתנו החברתית והדיפרנציאציה המעמדית-כלכלית של ישותנו היא התשובה לעלילות אגדתיות. יותר ממאה אלף פועלים עברים בארץ, ועוד אחוז גדול של אנשים שרגליהם תקועות בקרקע! ואין זה מוכיח די והותר במה אנו עוסקים ולאן נשואות עינינו? ... עיקר הבעיה בפרצופו החברתי של שיילוק! שיילוק הצמא לדם או שיילוק הסוחר והמלוח ברבית? איזו נקודה מן השתים יותר אמיתית ומציאותית?...

לאלכסנדר פן לא היה ספק כי הנקודה השנייה היא זו הנכונה, ולדעתו

שקספיר קלע למטרה דוקא באותם המקומות בהם מצטיירת דמותו ועמדתו החברתית של שיילוק. מבלי משים הנך נתקל, פה ושם, ב'שאלת היהודים' בצורתה הידועה והטבעית: עמדתם הכלכלית בחברה. הטענות החוזרות בכל דור כי 'ליהודי יש כסף'

אינן סתם דברים בעלמא. זאת היא נקודת השקפה, ולא נשתנה כלום מימות שקספיר ועד ימינו אנו! הכסף הנצבר על-ידי היהודים, כבר אז, הורגש והדגיש את התפתחותם המרוכזת של 'אילי ממוך' אלה. ובמה עסקו הם? בתקופה ההיא פרחו עסקיהם תודות להתעסקותם בספסרות וסרסרות כספים. זה היה צינור כחם היחיד! לכן ריאלית היא דמותו של שיילוק היהודי כשהוא מופיע לעינינו כמלוה ברבית, כסוחר-ספקולנט! אם בתקופתנו אנו רצה במאי כמו יסנר לחדש משהו בבעית שיילוק, הרי שהיה עליו להעתיק את מרכז הכבד לנקודה הריאלית שבמחזה: לשיילוק הספקולנט! על שיילוק בתור שכזה חייב היה להגן, ולא להסתבך באמצעי שפור חצוניים-גלויים... בארץ-ישראל, בזמננו, כל הבעיה לוכשת תכן וצורה חדשים. במקום להצטדק, לנו הזכות להאשים! והאשמה היא: 'אתם, שרגזתם על הצלחתנו בצבירת כספים, אתם אשמים בכך, כי לא נתתם לנו אפשרות קיום אחרת! אתם הכרחתם אותנו להיות נושכי נשך וספסרים!...' חייב היה פרופ' יסנר לגלות את הנגע הטמון בפרצופו החברותי של שיילוק, כי מבחינה חנוכית ארץ-ישראלית הנהו גם דמות אנטי-ציונית! אם כלפי העולם הצגת "הסוחר מונציה" צריכה להיות האשמה, הרי שכלפי פנים, כלפינו, הבאים הנה להביא תמורה רוחנית-כלכלית לחיינו, צריכה היתה הצגה זאת לשמש אוזרה חמורה, התגוננות בפני אותם השיילוקים הזעירים, הספקולנטים והספסרים החודרים ארצה. אני עומד, איפוא, על דעתי כי הבמאי יסנר לא הבין שהשגותיו ושאיפותיו של הישוב בארץ סותרות עד היסוד את דמותו של שיילוק בנתוחו, ולכן האינטרפרטציה שלו היא, לדעתי, אנטי-חנוכית, אנטי-ציונית וגלותית.

"אך ורק בצורה ריאלית-סוציאלית יתכן להציג את הסוחר מונציה", קבע אלכסנדר פן, וביקורתו הייתה, כמובן, ברוח הריאליזם הסוציאליסטי. אך התביעה לרלוונטיות היא כמעט כללית בהתייחסויות להצגה, וגם הבמאי יסנר הזין אותה במובן מסוים, כפי שראינו. ביהדות זיכה את כל הנאשמים: שקספיר, יסנר ותיאטרון "הבימה", בקובעו כלהלן:

פסק הדין

אחרי הפסקה של רבע שעה להתעצות הוציא חבר השופטים את פסק הדין הבא:

1. אין להאשים את הדרמתורגן הגאון ויליאם שקספיר בקלות ראש, בשלבו את הטיפוס שיילוק בקומדיה "הסוחר מונציה". להיפך, על-ידי שלוב הדמות הדימונית הטראגית הפך את הקומדיה הקלה למחזה בעל ערך אנושי-הסטורי עמוק. אפשר שדמותו של שיילוק במחזה של שקספיר אינה הולמת את המציאות היהודית לכל פרטיה, אבל היא הולמת בשלמות את המושג המקובל בעולם הנוצרי על היהודי המלוה ברבית. הארתו של שקספיר אין בה כלום מן האנטישמיות. להיפך, בהבלטת מעשי התעללותם של הנוצרים ביהודי ובדברי המחאה הנשגבים שהוא נותן בפי הגבור הרודף-הנרדף, הוא מרימו לגובה טראגי, המוליד בלב הצופה השתתפות אמיתית.
2. על כן אין להאשים את התיאטרון העברי "הבימה" שהעלה על במתנו את המחזה הזה. להיפך, יש לראות בבחירה זו עוז רוח מצד "הבימה" שלא היססה להציג מחזה,

אהרן מסקין בתפקיד שיילוק
(ארכיון "הבימה")

שמעון פינקל בתפקיד שיילוק
(ארכיון "הבימה")

אשר עם כל רום ערכו האמנותי כרוכות בו כמה סכנות בשביל במה עברית-לאומית. דוקא לאור הזמן הזה, זמן של רדיפות ועלילות על עם ישראל ברוב ארצות תבל, עשויה דמותו של שיילוק, מוצגת בהדגשה נכונה ובהרגשה אמיתית, להבליט את גדולתו המוסרית של היהודי לעומת מוסרם הקלוקל וצביעותם של רודפיו. ³ הבמאי יסנר ראה את המחזה באור הזמן ועשה ככל יכולתו האמנותית הגדולה להדגיש ולהבליט את שני הצדדים האלה: את שעור קומתו המוסרית, הסובלת והגאה של שיילוק, ואת קלות דעתם ולקוי מצפונם של צורריו. מתוך מאמץ אמנותי זה עלה בידו להאפיל את הקומדיה ברוח טראגית נעלה ובוזה נתן לה מציאות מעמקת ורבת משקל ההולמת את השגת תקופתנו. אי לזאת החליט בית הדין, פה אחד, לדחות את טענות הקטיגוריה ולזכות את הנאשמים.¹⁵

אלא שהקהל חשב אחרת. ההצגה לא זכתה להצלחה קופתית והוצגה 47 פעם בלבד.¹⁶ פרשת הסוחר מונציה שימשה, במידה רבה, עיסוק מהנה לאינטליגנציה התל אביבית על גיוונה האידיאולוגי, ולדמויות ספרותיות בולטות בה, כמו יעקב פיכמן, שאול טשרניחובסקי, לאה גולדברג ואלכסנדר פן. אך הקהל הרחב התעיף ממנה חיש מהר, והאינטליגנציה האשימה את הקהל. וכך כתב יעקב פיכמן:

אילו היה הקהל שלנו מתון יותר ומקשיב יותר, היה מרגיש בשיילוק משהו הקרוב גם לנו ולרגשותינו, והיה בא לכלל השגה שאולי גם כיום, (ואולי דוקא כיום) דמותו של שיילוק כסמל היא, המביעה את שאט־נפשו של היהודי לבוזיו... בהצגה זו, שנתנה בתרגום ההולם את המקור, ובביום הנותן כבוד לפרופסור יסנר ול"הבימה", אפשר

שהצד הלקוי ביותר היה הקהל שלא היה מוכן לקלוט את ההצגה, נגיד פשוט שלא התכשר לקראתה לפני בואו אל התיאטרון ומשום כך לא היה עשוי גם לעמוד על ערכה ולתפוס את משמעה האמיתי.¹⁷

23 שנה חלפו עד שהתמודדה הבימה שנית עם הסוחר מונציה. ההצגה הועלתה שוב בשנת 1959, בבימויו של האורח טיירון גאתרי; התפקיד הראשי נמסר שוב לשחקנים אהרן מסקין ושמעון פינקל, לסירוגין.

נספח

הצגת הסוחר מונציה, הבימה, מאי 1936

בימוי: ליאופולד יסנר

תרגום: שמעון הלקין

מוסיקה: קארל ראטהויז

שחקנים:

שיילוק – אהרן מסקין / שמעון פינקל

פורציה – חנה רובינא

אנטוניו – צבי פרידלנד

בסניו – ארי ורשבר

יסיקה – אתל קובינסקה

ונציאנית – נירה שיין

סלריו וסלניו – יעקב אביטל ושלמה ברוק

ונציאנית – פני ליוביץ'

גרצינו – רפאל קלצ'קין

נסיך אראגון – מנחם בנימיני

לורנצו – ארי קוטאי

הערות

- 1 ראו, למשל, על ביקורת התיאטרון הראשונה בעיתונות העברית על הצגת הסוחר מונציה שכתב דוד פרישמן במאמרי "הביקורת והפוליטיקה של התיאטרון בראשית ימי העיתונות העברית באירופה", קשר, 55 (2020), עמ' 167-168.
- 2 שם, עמ' 175-156.
- 3 מנדל קוחנסקי, התיאטרון העברי, ירושלים תשל"ד, עמ' 29.
- 4 הבקר, 10.5.1936, תוספת ערב.
- 5 "שיילוק – הן או לאו?", הארץ, 12.5.1936. מעניין לציין שדבר, המדווח על אותה פגישה בעמודו הראשון מיום 11.5.1936, תחת הכותרת "שיילוק באספקלריה אי"ת", אינו מדווח כלל על חילופי הדברים והדעות השונות שהובעו. העיתון אומר רק ש"דברי יסנר נאמרו בכח משכנע והפיחו אמונה בלב השומעים. היו גם חילופי דעות בין המסובין והמרצה ענה".
- 6 "האם שיילוק הוא מחזה אנטישמי", הבקר, 10.5.1936, תוספת ערב.
- 7 ש' שריה, "בתא"י לפני הצגת 'הסוחר מונציה'", שם, 12.5.1936, תוספת ערב.
- 8 "פרופ' יסנר על תיאטרון ההוה ועל תפקידי התיאטרון העברי", שם, 14.5.1936, תוספת ערב.
- 9 הארץ, 15.5.1936, תוספת ערב.
- 10 "הצגת הבכורה של 'הסוחר מונציה' ב'הבימה'", דבר, 15.5.1936, תוספת ערב.
- 11 "מסיבת 'הבימה' אחרי הצגת 'הסוחר מונציה'", הבקר, 17.5.1936, תוספת ערב.
- 12 הארץ, 15.5.1936, תוספת ערב.
- 13 יעקב פיכמן, "ענינים – בהצגת שיילוק", הארץ, 18.5.1936.
- 14 "על התיאטרון הקלאסי", במה, חוברת יא-יב, תרצ"ו, הוצאת חוג "הבימה", תל אביב, אוקטובר 1936 (להלן: "על התיאטרון הקלאסי").
- 15 המשפט נדפס כולו בגיליון במה, שם, עמ' 23-41.
- 16 מנדל קוחנסקי, שם, עמ' 119. להשוואה: המחזה עמך מאת שלום עליכם הוצג אז 157 פעם, ועלי כינור, גם הוא מאת שלום עליכם – 176 פעם.
- 17 "על התיאטרון הקלאסי", שם.